

OSMANLI DÖNEMİ İLMÎ ÇALIŞMALARI - III -

Editör

Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Kitabın Adı : OSMANLI DÖNEMİ İLMÎ ÇALIŞMALARI - III -

Editör : Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

1. Baskı : Mart 2022 ANKARA

ISBN : 978-625-0000-00-0

Yayın No : 1522

© Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Bu eserde yayımlanan yazıların içerikleriyle ilgili her türlü yasal sorumluluk, yazar veya yazarlarına aittir.

Tüm hakları yazarına aittir. Yazarın izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak gösterilerek kullanılabilir.

SONÇAĞ AKADEMİ

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/49 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67 - GSM / (533) 093 78 64

www.soncagyayincilik.com.tr

soncagyayincilik@gmail.com

Yayıncı Sertifika Numarası: 47865

BASKI VE CİLT MERKEZİ

UZUN DİJİTAL MATBAA, SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK TESCİLLİ MARKASIDIR.

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67

www.uzundijital.com

uzun@uzundijital.com

OSMANLI EĞİTİM KURUMLARI: MEDRESELER

Adem GÜNEŞ*

Öz

İlk resmi örneği Selçuklu'da Nizamiye olarak kabul edilen medreseler, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin de genel eğitim kurumlarıdır. Osmanlı'da medreseleri kuruluş, yükselme ve bozulma dönemleri şeklinde ele almak mümkündür. Buna devletin son dönemlerindeki ıslahat faaliyetlerinin gerçekleştirildiği dönemi de ilave edebiliriz. Aslında Osmanlı'da medreselerin geçirdiği süreçler genel olarak devletin geçirdiği süreçlerle benzerlik arz eder. Çünkü medrese Osmanlı bürokrasisinin en önemli parçalarından biridir. Bürokratları ve devlet memurlarını yetiştiren kurumlar medreselerdir. Medrese mezunları; başta medresede müderris, adliyede kadı, dînîyyede müftîlik, vaizlik, imam-hatiplik ve askeriyede kadıaskerlik olmak üzere birçok alanda istihdam olunuyorlardı. Fatih'in kurdurduğu Sahn-ı Seman ve Kanuni'nin kurdurduğu Süleymaniye, Osmanlı medrese sisteminin zirvesindeki örneklerdir. Süleymaniye Medreselerinin kuruluşuyla birlikte genellikle 12'li sistem uygulanmıştır. Medresenin bu iki döneminde dînî ilimlerle birlikte fen/müspet ve alet ilimleri de okutulmuştur. Sonraki dönemlerde ise ıslahatların yapıldığı devletin son yıllarına kadar medreseler dînî içerikli bir müfredat yürütmüştür. Tıp, hadis, Kur'an ve hafızlık alanında yoğunlaşan ihtisas medreseleri ise son dönemde sayı ve çeşitlilik bakımından artmıştır. Osmanlı'da devletin dinamiklerini bozan sebepler aynıyle medreseleri de etkilemiş, bundan dolayı medreseler önemli derecede nitelik kaybına uğramıştır. Bu kayıp devletin bütününe tekrar olumsuz yansiyarak bir döngü oluşturmuştur. II. Meşrutiyet'le birlikte medreselerde ciddi bir

---

* Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı, Assoc. Prof. Dr., Amasya University, Faculty of Theology, Department of Religious Education, admgunes58@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2369-6541

ıslah ve yenileşme hareketi gerçekleşmiş olsa da devletin içinde bulunduğu şartlar bu hareketlerin sonucunu görmeye yetmemiştir. Yeni kurulan Cumhuriyetin benimsediği ideoloji ve eğitim yaklaşımlarına uymamaları sebebiyle medreseler ömrünü noktalamıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Medrese, Eğitim, Sahn, Süleymaniye.

OTTOMAN EDUCATIONAL INSTITUTIONS: MADRASAHs

Abstract

Madrasahs, the first official example of which was accepted as Nizamiye in the Seljuks, were also general education institutions of the Ottoman Empire. It is possible to consider madrasahs in the form of establishment, rise and deterioration periods in the Ottoman Empire. We can add to this the period when the reform activities in the last period of the state were carried out. In fact, the processes of madrasahs in the Ottoman Empire are generally similar to those of the state. Because the madrasah is one of the most important parts of the Ottoman bureaucracy. The institutions that train bureaucrats and civil servants are madrasahs. Madrasah graduates; They were employed in many fields, especially as a muderris in the madrasah, as a qadi in the courthouse, as a mufti in religious services, a preacher, an imam-orator, and as a qadisoldier in the military. Sahn-ı Seman, founded by Fatih, and Süleymaniye, founded by Kanuni, are examples at the top of the Ottoman madrasah system. With the establishment of the Süleymaniye Madrasahs, the 12 system was generally applied. In these two periods of the madrasah, science/positive and tool sciences were taught along with religious sciences. In the following periods, until the last years of the state when reforms were made, madrasahs carried out a religious curriculum. Specialized madrasahs focusing on medicine, hadith, Qur'an and hifz have recently increased in number and variety. The reasons that disrupted the dynamics of the state in the Ottoman Empire also affected the madrasahs, so the madrasahs suffered a significant loss of quality. This loss has created a cycle by reflecting negatively on the whole of the

state. Although there was a serious improvement and innovation movement in madrasahs with the Second Constitutional Monarchy, the conditions of the state were not enough to see the results of these movements. Madrasahs have completed their lifetime because they do not comply with the ideology and educational understanding adopted by the newly established Republic.

Keywords: Ottoman, Madrasa, Education, Sahn, Süleymaniye.

Giriş

Osmanlı Öncesi Eğitim Kurumlarına Bakış

İlk defa Hz. Peygamber döneminde temelleri atılan İslam eğitim kurumları, toplumların ve devletlerin gelişmesi ve genişlemesiyle süreçte daha sistematik eğitim yapıları olan medreselere dönüşmüştür. Medrese öncesi dönemde evler ve küttabların dışında kütüphaneler, sahaflar, saraylar, cami ve mescitler hem genel eğitim hem de din eğitimi faaliyetlerinin sürdürüldüğü bir kısmı da vakıf müessesesi olan diğer mekânlardır.⁵³⁷ Bunlar arasında medreselerden önce ilim ortamları olarak gelişen en kapsamlı din öğretimi kurumları camilerdi. Müslümanlar daha ilk zamanlardan itibaren mescitlerin işlevini sadece ibadetlerin ifasıyla sınırlı tutmamış, özellikle dînî tedrisatın gelişmesinde mescitleri/camileri ana mekânlar haline getirmişlerdi. Cami içerisinde başta dînî ilimler olmak üzere fen ve tıp ilimlerine varıncaya kadar her bilim dalının hocası etrafında halka düzeninde dersler yapılıyordu. Öğrenciler bunlardan kendine uygun olanını tamamlar, daha sonra hocasının kanaati ve tavsiyesiyle başka bir camideki ilim halkasına dâhil olabilirlerdi. Camilerde dinleyicisi çok olan genel dersler de gerçekleştirilirdi ki bunlara *dersiâm* adı verilirdi.⁵³⁸

Camilerden bazıları zamanla ilmî tetkik merkezi haline dönüşmüş hatta yalnızca Cuma namazlarında ibadete açılır

⁵³⁷ George Makdisi, *İslam'ın Klasik Çağında ve Hristiyan Batı'da Beşerî Bilimler*, çev. Tuncay Başoğlu (İstanbul: Klasik Yayınları, 2009), 63.

⁵³⁸ Mehmet İşpirli, "Dersiâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1994), 9/185; Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi* (Ankara: Gün yayıncılık, 1998), 13.

olmuştur. Bunlardan en önemlisi, Fatımî komutanı Cevher es-Sıkkîlî (ö.992) tarafından yaptırılan ve 972 yılında tamamlanan *Ezher Cami'*dir.⁵³⁹ Burada orta ve yüksek düzeyde kurlar bulunur, öğrenciler iki farklı seviyede öğretim görürlerdi. 5 sene devam eden orta derecedeki öğretimde dînî ilimler, felsefe, matematik ve fizik; 4 sene süren yükseköğretimde ise İslam hukuku, Arap dili ve belâgati, kalam, akâid gibi ilimler mevcuttu. Dersler hoca veya naipleri tarafından dikte ettirilirdi. Daha sonra bu nüshalar baskı suretiyle kitap haline getirilerek yayılırdı.⁵⁴⁰ Bu mekânlardaki derslerde kullanılan başlıca öğretim yöntemleri; anlatım, konferans, münazara, soru-cevaptır. Eğitim-öğretim faaliyetleri medreselere geçtikten sonra bile camiler bir merkez olma özelliğini yitirmemişler, yakınlarına medrese, kütüphane, sıbyan mektebi, aşevi, hastane gibi sosyal yardım kuruluşları bina edilerek birer külliye biçimine dönüştürülmüşlerdir.

İlim halkalarının giderek genişlemesi asıl işlevi huzurla ibadet etmeye imkân sağlamak olan camilerin, bu fonksiyonunu yerine getirmesinde birtakım sıkıntılar oluşturmıştır. Şartların getirdiği bir durum olarak camide gelişen bu ilim ortamları, bir süre sonra camilere sığmaz olmuştur. Camilerin ilim ve eğitim işlerinde fiziken yetersizliği ise imkân ve iktidar sahiplerini daha sistemli öğretim faaliyetlerinin gerçekleştirebilmesi amacıyla medreselerin kurulmasına yönlendirmiştir.

Camilerden medrese tarzı sistematik kurumlara geçişin sebepleri sadece bunlarla sınırlı değildir. Yönetimler için devlet görevini ifa edecek memur ve görevli ihtiyacını karşılamak amacıyla, dînî ilimlerin yanında fen ilimlerinin de okutulduğu eğitim kurumlarının inşasına yönelmişlerdir. Medreselerin kurulmasındaki sebeplerden biri de bu kurumların ideolojik bir aygıt olarak düşünülmesiydi. Şîî-İsmâîlî olan Fâtımîler, Sünnî olan Abbâsîler'e karşı hilâfetin temsil hakkının kendilerine ait olduğu fikrini yaymak ve

⁵³⁹ Mustafa Uzun, "Ezher", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/53.

⁵⁴⁰ Chikh Boumrane, "İslam tarihinde Eğitim Öğretim Kurumları", çev. Nesimi Yazıcı, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/ (1988), 281.

devletlerini her bakımdan güçlendirmek amacıyla birçok yöntemlere baş vuruyorlardı. Bunlardan en önemlisi İsmâîlî mezhebini yayacak dâî yetiştirmek, mezhebi akîde ve hukuk açısından temellendirmek, Abbâsîler'in Bağdat'ta kurduğu Beytülhikme ile rekabet edebilmek ve Mısır başta olmak üzere Kuzey Afrika'da, Filistin, Şam ve el-Cezire bölgelerinde İsmâîlî doktrinini yaymak için Darülhikme'yi hem bilgi hem de propaganda merkezi olarak kurmalarıdır.⁵⁴¹ Şîf-batînî ideolojisini yaymak amacıyla yapılan hamleler Sünnî dünyada bir reaksiyon göstermiş, dönemin yükselen gücü Selçuklular da Sünnî ideolojisini savunmak ve yaymak için camilerden daha etkili eğitim kurumları olan medreseleri kurmuşlardır.

Görülüyor ki medreseler kendilerinden önceki eğitim kurumları olan cami ve mescitlerin devamı niteliğindedir. Zikredildiği gibi birçok farklı sebep medreselerin doğuşunu hazırlamıştır. Medreseler din eğitimi tarihinde, kuruluş yönetmeliği (vakfiyesi) olan ilk müesses kurumlardır. Selçuklu Veziri Nizâmülmülk'ün yaptırdığı ve 1067 yılında tamamlanan Bağdat Nizamiye Medresesi ilk medrese olarak tanınır. Bunun dışında Nizâmülmülk'ün civar bölgelerde yaptırdığı birçok medrese bulunmaktadır.⁵⁴² Ancak araştırmalar, Bağdat Nizamiye Medreselerinden yaklaşık yarım asır öncesine varıncaya kadar başta Buhâra, Şam, Nişabur olmak üzere birçok şehirde medreselerin varlığından söz etmektedir.⁵⁴³ Öyle anlaşıyor ki Bağdat Nizamiye Medresesi büyüklüğü, merkez bir konuma sahip oluşu ve etkisiyle zamanının diğer medreselerini gölgesinde bırakmıştır. Büyük Selçuklulardan sonra medreseler bütün İslam dünyasında yayılarak bir gelenek halini almıştır. Musul, Şam ve civarında hâkimiyet süren Türk atabeklerinden Nureddin Zengi (1173) Şam, Halep, Hama ve Antakya civarında medreseler kurdurmuştur. Mısırdaki Fatımîlerin hâkimiyetine son veren Selahaddin Eyyûbi

⁵⁴¹ Mahmut Kaya, "Darulhikme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/537.

⁵⁴² Ahmed Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım (Damla Yayınevi, 1983), 114.

⁵⁴³ Hüseyin Atay, "İslam'da Öğretim", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/ (1978), 25; Şakir Gözütok, *İslam'ın Altın Çağında İlim* (İstanbul: Nesil Yayıncılık, 2012), 201.

de Mısır Şam ve Kudüs'te birçok medrese yaptırmıştır. Yine Endülüs'te III. Abdurrahman (912-961) zamanında 70'e yakın kütüphane ve sadece Kurtuba'da 27 eğitim kurumu açılmıştır. Abbasî halifelerinden Mustansır'ın (1242) yaptırdığı Mustansırıyye Medresesi de dört mezhebin öğretiminin gerçekleştirildiği bir programa sahip olma özelliğiyle, İslam öğretim tarihinde önemli bir yer tutmaktadır.⁵⁴⁴

Osmanlı'da Genel Eğitim Kurumları: Medreseler

Osmanlı Devleti'nde ilköğretime tekabül eden sıbyan mektepleri ve Enderun adı verilen saray mekteplerinin dışında genel eğitim kurumları medreselerdi. Medreseler orta ve yüksek öğretim veren isteğe bağlı öğretim kurumlarıydı. Sıbyan mektebini bitiren erkek çocukları medreselere devam edebiliyorken, kız çocukları bu kurumlardaki eğitimden istifade edemezdi.

Osmanlı dönemine kadar medreseler İslam topraklarında en küçük yerleşim birimlerine kadar yaygınlık kazanmıştı. Bu kurumlar genellikle vakıflar tarafından kurulur, kuruluş ve işleyiş nizamnameleri olarak da *vakfiye* belgeleri oluşturulurdu. Öğretmen maaşları ve öğrencilerin barınma, giyinme ve yiyecek ihtiyaçları medresenin vakfından karşılanırdı. Bu dönemde medreseler devletlerin eğitim personeli ihtiyacını karşılamak, zararlı inanç ve düşünce akımlarına karşı eğitim yoluyla bilinç oluşturmak gibi temel amaçlarla kurulmuştur. Osmanlı Devleti daha önceki dönemlerde medrese konusunda gerçekleştirilen birçok uygulamayı olduğu gibi sürdürmüştür. Dolayısıyla Osmanlı'da genel eğitim kurumları olan medreseler, daha önceki örneklerin özellikle de Selçuklu medrese geleneğinin devamı niteliğindedir.

Osmanlı Devleti'nde medreselerin serencamı genel olarak devletin serencamı ile aşağı yukarı aynıdır. Yani devletin güçlü olduğu zamanlarda medreselerde güçlü eğitim kurumları olarak var olmuş, devletin zayıfladığı ve güçten düştüğü dönemlerde medreselerde de birtakım bozulmalar

⁵⁴⁴ Cahit Baltacı, XV ve XVI. Yüzyılda Osmanlı Medreseleri (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005), 1/65.

ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı Osmanlı medrese geleneğini daha iyi anlamak için onu kuruluş, yükselme ve bozulma dönemleri olarak 3 dönemde ele almak daha doğru olacaktır.

Kuruluş Dönemi Medreseleri

Osmanlı'da ilk medrese, devletin kuruluşundan 32 yıl sonra Orhan Gazi tarafından 1331 yılında İznik'te kurulmuştur. O, ihtiyaç duyduğu medrese mezunu yetişmiş kişiler için bir manastır binasını medreseye çevirtirmiştir. Bu şekilde başlayan medrese eğitimi hızlı bir yayılım göstermiştir. Orhan Gazi devrinde başta İznik ve Bursa'da olmak üzere 11 medrese kurulmuştur. Bu iki merkezin dışında Fatih dönemine kadar kuruluş medreseleri olarak Edirne ve Rumeli'nin birçok yerinde medreseler inşa ettirilmiştir.⁵⁴⁵ İlk dönem medreselerinin müderris ihtiyacı Konya, Kayseri, Erzurum, Sivas gibi Selçuklu şehirlerindeki önemli eğitim merkezlerindeki medreselerden karşılanmıştır. Bu bakımdan ilk dönem medreseleri yoğun bir şekilde Selçuklu medrese geleneğinin izlerini taşır. Müderrislerin gerek düşünce yapısı gerekse takip ettikleri ders işleme yöntemleri bu etkilerden izler taşıyordu. Bu özellikleriyle Osmanlı medrese geleneği kendisinden önceki Sünnî medrese geleneğini güçlü bir şekilde devam ettirmiştir.

Yükselme Dönemi Medreseleri

Osmanlı medrese geleneğinde iki önemli dönüm noktası vardır. Bunlar Fatih Sultan Mehmet'in kurdurduğu *Sahn-ı Seman* ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın kurdurduğu *Süleymaniye Medreseleri*'dir. Nasıl ki Osmanlı bu iki padişahla yükselme döneminin zirvelerini yaşamış, eğitimde de bu dönemler medreselerin en iyi dönemleri olarak kabul edilmektedir. Sahn ve Süleymaniye medreseleri Osmanlı'nın en prestijli medreseleri olmuşlardır.

Fatih adına yaptırdığı camiye külliye şeklinde inşa ettirerek Sahn-ı Seman ve Tetimme adı verilen medreselerle birlikte dâruttaîm denilen ilkokul, imaret, kütüphane, hamam

---

⁵⁴⁵ Ekmelettin İhsanoğlu, "Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu", *Belleten* 66/247 (2002), 859-863.

ve dâruşşifâ da yaptırarak bir külliye bina ettirmiştir.⁵⁴⁶ Dönemin önemli medreselerinden biri de Ayasofya medresesi olup Sahn-ı Seman'ın programını hazırlayan ulemadan olan Molla Hüsrev de burada müderrislik yapmıştır.⁵⁴⁷

Kanûnî ise Mimar Sinan'a 1559 yılında yaptırdığı Süleymaniye Cami'ni külliye şeklinde inşa ettirerek içerisine medrese-i evvel, sâni, sâlis, râbî adıyla 4 genel medrese, dâruhâdis, dâruittıp gibi ihtisas medreseleri ile sıbyan mektebi, kütüphane, dâruşşifâ, eczane, misafirhane, imarethane gibi mekanlar yaptırmıştır.⁵⁴⁸ İstanbul'da ilk dâruhâdis Kanûnî devrinde inşa olunmuştur.⁵⁴⁹ Kanûnî döneminde inşa ettirilen medrese sayısının 6'sı Süleymaniye olmak üzere 55'i bulunduğu rivayet edilmektedir.⁵⁵⁰

Fatih döneminde Sahn-ı Seman'ın kurulmasıyla birlikte medreseler bir sisteme oturularak sürdürülmüştür. Medreselerin mertebeleri şu şekildeydi:

1. *Tecrîd Medreseleri*: En alt seviyede kelâm ile ilgili *Hâşiye-i Tegrîd* adlı kitabın okutulduğu medrese idi.
2. *Miftah*: İkinci sırada belâğata dair *Miftâh* adlı eserin okutulması nedeniyle bu adı alan medreselerdir.
3. *Kırklı Medreseler*: Belâgat, usul, hadis, fıkıh, kelâm, hadis okutulan ve müderrislerinin 40 akçe aldıkları medreselerdir.
4. *Hariç Ellili Medreseler*: Hariç medreseleri, umumiyetle Osmanlı'dan önceki Müslüman devlet yöneticileri, hükümdarlar, onların oğulları, kızları ya da devlet erkânı tarafından yaptırılan medreselerdi. Osmanlı döneminde de devlet adamları tarafından yaptırılan medreseler daha ziyade bu kategoriye dâhil edilmiştir.

⁵⁴⁶ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi* (İstanbul: Kültür Koleji Yayınları, 1994), 57.

⁵⁴⁷ Hüseyin Atay, *Osmanlılar'da Yüksek Din Eğitimi: Medrese Programları, İcazetnâmeler Islahat Hareketleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983), 79.

⁵⁴⁸ Mehmet İşpirli, "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/328.

⁵⁴⁹ Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi* (Eser Matbaası, 1977), 1-2/140.

⁵⁵⁰ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim* (İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2004), 69-70.

5. *Dâhil Ellili Medreseler*: Bunlar Osmanlı padişahları, şehzâdeler, valide sultanlar, hanım sultanlar ve padişah kızları tarafından yaptırılan medreselerdi. 16. yüzyıldan sonra devlet erkânı tarafından yaptırılan birçok medrese *dâhil* statüsünü kazanmıştır. Müderrisler açısından medreseler arası statü farkları mevcuttu. Hükümdar tarafından yaptırılan medreselerde ders vermek, müderrisler için bir imtiyaz ve itibar göstergesiydi.

6. *Sahn-ı Seman Medreseleri*: Fatih Külliyesi içinde statüsü en yüksek olan medreseler bunlardı.⁵⁵¹

Bu medrese düzeni, 16. yüzyılın ikinci yarısında Süleymaniye Medreseleri'nin inşasıyla büyük ölçüde değişmiş ve genişletilmiştir. Kanûnî (1520-1566) devrinde yapılan düzenlemeyle öğretim, *dâhil* statülü medreselerden sonra iki kola ayrılmıştır. Birincisi Sahn-ı Seman'da hukuk, ilâhiyat ve edebiyat dallarında yapılan öğretim; ikincisi ise Süleymaniye Medreseleri'nde riyâziyyat ve tıp alanlarında yapılan öğretimdir. Bunların üzerinde de *dârülhadis* öğretimi vardı. Böylece medreseler genel olarak 19. yüzyıla kadar 12 mertebeye ayrılarak öğretim faaliyetini sürdürmüşlerdir. Bu 12 mertebe şöyleydi: 1. *İbtidâ-i Hâriç*, 2. *Hareket-i Hâriç*, 3. *İbtidâ-i Dâhil*, 4. *Hareket-i Dâhil*, 5. *Mûsıla-i Sahn*, 6. *Sahn-ı Semân*, 7. *İbtidâ-i Altmışlı*, 8. *Hareket-i Altmışlı*, 9. *Mûsıla-ı Süleymâniye*, 10. *Süleymaniye*, 11. *Hâmis-i Süleymaniye*, 12. *Dârülhadis*.⁵⁵² Ancak bu mertebelerin İstanbul, Edirne, Bursa gibi büyük merkezlerdeki medreselerde uygulandığını, bunun dışında Anadolu'da durumun bundan farklı olduğunu ve bu sistemin dışında küçük çaplı birçok medresenin bulunduğunu belirtmek gerekir.

Osmanlı medrese sistemi içinde genel medreselerin yanında ihtisas medreseleri de bulunmaktaydı. İhtisas medreseleri genel medreselerde eğitimini tamamlayan talebelerin hadis, Kur'an ve tıp gibi alanlarda, yoğunlaşmış bir programla eğitim aldıkları ve uzman oldukları medreselerdir.

⁵⁵¹ Baltacı, XV ve XVI. Yüzyılda Osmanlı Medreseleri, 1/73.

⁵⁵² Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih* (İstanbul, 1309), 111; Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008), 28.

Bu ihtisas medreselerini öncesiyle ve Osmanlı'daki durumlarıyla kısaca inceleyelim.

Dârulhadis: Dârulhadis adıyla müstakil bir ihtisas medresesi ilk defa Dımaşk'ta Atabek Nûreddin Mahmud Zengi (1146-1174) tarafından kurdurulan *Dârü'l-hadîsi'n-Nûriyye* adıyla anılan müessesedir. Daha sonra Selçuklu zamanında Konya ve Sivas gibi şehirlerde dârulhadisler açılarak bu kurumlar yayılmıştır.⁵⁵³ Osmanlı da bu ihtisas eğitim geleneğini geliştirerek sürdürmüştür. İlk dârulhadis I. Murat devrinde daha sonra da II. Murad döneminde Edirne'de inşa ettirilmiştir. İstanbul'da ise ilk olarak Kanûnî zamanında açılan bu kurumlar daha sonra giderek yaygınlık kazanmışlardır.⁵⁵⁴ Ağırlıklı olarak hadis ilimlerinin okutulduğu bu kurumlarda eğitim veren hocalara *muhaddis* adı verilirdi. Öğrenciler umumi medreseleri tamamlamadan buraya alınmazdı.⁵⁵⁵

Dâruttıb: Osmanlı'da dâruttıblar Selçuklular'daki dârûşşifaların devamı niteliğindeydi. Bu kurumlar tıp ilimlerinin uygulamalı olarak okutulduğu mekanlardı. Osmanlı'nın ilk dârûşşifası Yıldırım Beyazid zamanında 1400 yılında Bursa'da dâruttıb adıyla inşa ettirilmiştir. Fatih kurdurduğu Sahn Medreseleri'nin yanına büyükçe bir dârûşşifâ yaptırmış, buraya dersiâm ve hekimbaşı tayin etmiştir.⁵⁵⁶ Süleymaniye Külliyesi içinde bina edilen dârüttıp ile Osmanlı'da tıp öğretimi ilk kez bağımsız ve yüksek düzeyde bir medrese haline gelmiştir. Medresenin vakfiyesinde aktarılan bilgilerde göre ilm-i tıb için yapıldığı, ilm-i ebdâna vâkıf müderrislerin ders vereceği ve sekiz danışmendin talebe olacağı ifade edilir.⁵⁵⁷ Dâruttıb, mimarlık bakımından öteki medreselerden ve yapılardan başka bir özellik taşır. Burada tıp

⁵⁵³ Tanman M. Baha, "Dârulhadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/533.

⁵⁵⁴ Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, 89.

⁵⁵⁵ Hasan Yerkazan, "Amasya Dârü'l-Hadîsleri", *Uluslararası Amasya Sempozyumu: Tarih-Dil-Kültür-Edebiyat*, ed. M. Fatih Köksal vd. (Ankara: Kibatek Yayınları, 2017), 2/1405-1406.

⁵⁵⁶ Ziya Kazıcı, *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1995), 90-91.

⁵⁵⁷ "Süleymaniye Vakfiyesi", Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1962.

talebeleri için yapılmış 11 hücre ve bir derslane yer alır. Talebelerin teorik dersleri burada gördükleri, uygulama için dâruşşifa ve bîmarhaneye gittikleri rivayet edilir. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Beyazid Dâruşşifası'na ilişkin; burada öğrencilerin Sokrat, Eflatun, Calinus, Fisagores gibi olduğu, Aristo zekasında hekim ve cerrahların bulunduğunu aktarır.⁵⁵⁸

Dârulkurra: Dârulkurralar kendisinden önce dârulKur'an ve dârulhuffaz adıyla sürdürülmüş olan Kur'an ilimleri alanındaki ihtisas geleneğinin Osmanlılar'daki adıdır. Sıbyan mektebini bitiren bir talebe alt seviyedeki bir dârulkurrada eğitime başladığı. Burada hafız olduktan sonra yüksek seviyedeki bir dârulkurraya devam ederdi. Bu medreseler genellikle cami çevresinde bina olunmuştur. Osmanlı'daki ilk dârulkurra Bursa Ulu Cami içinde açılmış olan Yıldırım Bayezid Dârulkurra'sı olduğu ifade edilir.⁵⁵⁹

Yükselme döneminde Osmanlı coğrafyasında çok sayıda dârulkurra inşa olunmuştur. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre sadece Amasya'da dokuz dârulkurra vardı. Bunlardan sadece Sultan Bayezid Dârülkurrası'nda 300'den fazla hafız bulunmaktaydı. Bunların arasında kıraat-i seb'a, kıraat-i aşere ve takrîb bilenler de mevcuttu. *Amasya Târîhi* adlı eserin yazarı Hüseyin Hüsâmeddin'in burada mevcut sekiz dârulkurra hakkında ayrıntılı bilgi vermesi, *Seyahatnâme*'deki sayının biraz abartılmış olmadığını gösterir. Hüseyin Hüsâmeddin'e göre sıbyan mekteplerinde de hafızlık yapılmaktaydı ve bu sayede Amasya'da birçok hâfız yetişmişti.⁵⁶⁰

Dârukurranın başında şeyhulkurra bulunur, bu müderris ise bölgenin en iyi karilerinden olurdu. Dârulkurraların programı vakfiyelerinde tespit edilmiş olup birbirlerine göre farklılık arz ederdi.⁵⁶¹

⁵⁵⁸ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. S. A. Kahraman Y. Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 3/2, 607-608.

⁵⁵⁹ Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, 91.

⁵⁶⁰ Abdizade Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi* (Ankara: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 1986), 1/265-268.

⁵⁶¹ Nebi Bozkurt, "Dârülkurrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/543-545.

Medreselerin İdari Düzeni

Osmanlı'da medreseler Şeyhülislamlık makamına bağlı idiler. Şeyhülislam ilmiye sınıfının başı sayılmaktaydı. Fatih kanunnamesinde şeyhülislamın ulema sınıfının reisi olduğu bildirilmiştir.⁵⁶² Molla Fenârî (1424-1431) Osmanlı'da ilk şeyhülislam/müftî olarak görev yapmıştır. Ancak şeyhülislamın bütün ilmiye sınıfının resmi mercii olarak kabul edilmesi 16. yüzyıla kadar gider.⁵⁶³ Eğitim, adliye, din hizmetleri sınıflarına istihdam oluşturmamasından dolayı medreseler ilmiye sınıfını temsil ediyordu. Devlet medreselerdeki eğitimin muhteva ve sınırlarını belirlemezdi. Vakıf hukukunun elverdiği ölçüde medreseler, kendi içinde özerk bir yapıya sahiptiler. Yani devlet medreselere müdahale etmez, program ve diğer hususlardaki ilkeleri genellikle medresenin bânîsi vakfiyesi yoluyla belirlerdi.

Medreselerin Eğitim Düzeni

Medreselerde müderrisin merkezde olduğu öğretim usulleri hâkimdi. Sınıf geçme değil ders/kitap geçme sistemi hakimdi. Müderris bir ders kitabı belirler, ders ise genellikle o kitabın adıyla anılırdı. Okutulan dersler aşağı dereceli medreselerde muhtasar (özet), yüksek dereceli medreselerde mufassal (ayrıntılı) olarak işlenirdi.⁵⁶⁴ Öğrenci sayıları büyük medreselerde bir hoca için 20'yi geçmezdi. Eğitim-öğretim faaliyetleri talebenin seviyesine göre sürdürülürdü. Derslerin takrir, sık tekrar, ezber, münazara ve münakaşa gibi yöntemlerle işlenirdi.⁵⁶⁵

Medreselerde kitaplar ve öğretim dili Arapçaydı. Ancak müderris konuları izah ederken ve dersle ilgili bir husus tartışılırken Türkçe kullanılırdı. Yani içeriğin Arapça, ders sunumunun Türkçe olduğunu söylemek mümkündür. Medreselerde okutulan dersleri aklî ve nakli ilimler olarak

⁵⁶² Fatih Sultan Mehmet, *Kanunname-i Âli Osman (Fatih Kanunnamesi)*, haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Kitabevi, 2003), 5.

⁵⁶³ İbrahim Hakkı Aydın, "Molla Fenârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/245.

⁵⁶⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 39.

⁵⁶⁵ Baltacı, XV ve XVI. Yüzyılda Osmanlı Medreseleri, 129.

ikiye ayırmak mümkün olsa da müfredatlar genel olarak 3 kategoride oluşturulmuştur:

1. *Ulûmu 'Âliye*: Medreselerde ağırlık verilen dersler bunlar olup tefsir, hadis, fıkıh, kelim gibi yüksek dînî ilimler grubudur. Bu ilimlerden özellikle kelim, medreselerin son asırlarında değeri kaybederken fıkıh ilimleri daha fazla ön plana çıkmıştır.⁵⁶⁶

2. *Ulûmu Akliye*: Müsbet ilimler de denen matematik, hendese, hey'et (astronomi), fizik, hikmet (felsefe) 16. yüzyıl ortalarına kadar zaman zaman bazı medreselerde okutulmuşsa da sonraları bu dersler müfredatlar da görülmez. Bu ilimlerin daha çok bireysel gelişme kaydettiğini söylemek mümkündür.⁵⁶⁷

3. *Ulûmu Âliye*: Alet ilimleri olarak bilinen bu ilimler, başka ilimleri öğrenmek için bir araç sayıldığı için bu ad verilmiştir. Arapça ile ilgili ilimlerden olan sarf, nahiv, belagat, bedî, inşâ, meânî yanında mantık da bu ilimlerden sayılmıştır.⁵⁶⁸

Medrese Mensupları

Müderris: Medreselerde ders veren hocalara müderris adı verilirdi. Bu hocalar belli eğitimi tamamlamış, icazet ve mülazemetle medreselerde ders verebilirlerdi. Tek dershaneli küçük medreselerde bir, Sahn ve Süleymaniye gibi medreselerde ise derslane sayısı kadar müderris bulunurdu.⁵⁶⁹ Müderrisler bulundukları medreselerin vakfiyesinde kaç akçe belirtilmişse ona göre maaş alırlardı. En alt basamakta olan Haşîye Tecrid medreselerinde göreve başlayan müderrisler, en üst basamaktaki medreselere kadar ilerleyebilirdi. Fatih döneminde Sahn ve Ayasofya, Kanûnî döneminde ise Süleymaniye Dârülhadis müderrisliği en itibarlı ve maaşı en yüksek olanlardı. Müderrislerin tayin süreleri genellikle üç yıl olup eğer talep ettiği üst bir medrese varsa ve başka talipli de yoksa bu süre kısalabilirdi. Başka talipli varsa aralarında bir

⁵⁶⁶ M. Sait Yazıcıoğlu, "XV ve XVI Yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinde Kelam Öğretimi", *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi* 4 (1980), 282.

⁵⁶⁷ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 61.

⁵⁶⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, 20.

⁵⁶⁹ Baltacı, *XV ve XVI. Yüzyılda Osmanlı Medreseleri*, 1/108.

imtihan yapıldı.⁵⁷⁰ Şeri bir özrü olmadan görevini terk etmek, amirlerine saygısızca davranmak, muidliği ve mülazımlığı satmak gibi sebeplerle müderrislerin medreselerle ilişkisi kesilirdi.⁵⁷¹

Muîd: Müderrislerin yardımcısı olarak görev yapan hocalardır. Dânişmendler arasından seçilen muidler, müderrisin derslerini tekrar etmenin yanında diğer dânişmendlerin disipliniyle de uğraşırlardı. Sahn medreselerinde muîdler, orta dereceli medrese talebesi olan suhtelere de ders vermekteydi.⁵⁷²

Dânişmend: Fâtih ve Süleymaniye medreseleri gibi büyük medreselerin, özellikle icâzet alma seviyesine gelmiş talebelerine verilen isimdir. Bunlara medresede oda verilmenin yanı sıra aralarında malî durumu iyi olanlar, hizmetini görmesi için yanlarına çömez alabilirlerdi. Fâtih Külliyesi'ne ait muhasebe defterinde dânişmend yerine *talebe* ifadesinin yer alması, bu iki kelimenin o dönemlerde eş anlamlı olarak kullanıldığını göstermektedir. Dânişmend sıfatı medrese talebeleri dışında kadılık, müderrislik yapan ilim erbabı da için de kullanılmıştır. Dânişmendlerin durumları, genellikle okudukları medreselerin vakfiyelerde belirlenmiştir. Fâtih vakfiyesine göre Sahn-ı Seman medreselerinin her birinde 15 dânişmend bulunur, bunlara yevmiye olarak 2 akçe verilirdi. Aynı şekilde Süleymaniye Vakfiyesinde, her medresede başarılı 15 öğrencinin dânişmend olması ve bunlara vakıftan 2'şer akçe yevmiye ödenmesi, tıp medresesinde ise tıp tahsili için 8 dânişmendin olması şart koşulmuştu.⁵⁷³ Medreseden icâzet alan dânişmendlerin başlıca meselesi müderrisliğe atanabilmek için tanınmış bir âlimin kontenjanından *mülâzım* olmalarıdır. Özellikle 16. yüzyıldan itibaren medrese mezunu dânişmendlerin çoğalmas ve ulema çocuklarına liyakata

⁵⁷⁰ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 64.

⁵⁷¹ Baltacı, XV ve XVI. Yüzyılda Osmanlı Medreseleri, 1/113.

⁵⁷² Vakıflar Umum Müdürlüğü, *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri* (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1938), 263.

⁵⁷³ "Süleymaniye Vakfiyesi", 84-87.

bakılmaksızın öncelik tanınması huzursuzluk oluşturan konulardan biri olmuştur.⁵⁷⁴

Mezunlarının Atanması

Mülâzemet: Mülâzemet Osmanlılarda bir nevi atama ve tayin sistemi gibiydi. Terim olarak medrese mezunlarının müderrislik ve kadılık almak için sıra beklemeleri, bu arada meslekî tecrübe kazanmaları ve belirli kontenjanlardan yararlanarak göreve başlamalarını ifade eder. Mülâzemet sadece ilmiyeye has bir terim olmayıp yine *staj* anlamında Osmanlı'nın idarî ve askerî teşkilâtında da kullanılmıştır.

Osmanlı'da mülâzemet sistemine başvurulması imparatorluk sınırlarının genişlemesi nedeniyle medreselerin sayısının ve müderris ihtiyacının artmasıyla yakından ilgilidir. Zamanla medrese mezunlarının çoğalması birikmelere yol açınca tayin için bekleme zorunluluğu doğmuş, böylece medreseden mezun olan dânişmendlerin âdil bir şekilde göreve başlamalarını sağlamak üzere mülâzemet ve nöbetin düzene konulması gerekmiştir. Bu sisteme göre medrese mezunu adaylar Anadolu veya Mısır'da vazife almak isterlerse Anadolu, Rumeli'de görev yapmak isterlerse Rumeli kazaskerinin belli günlerdeki meclisine giderek adlarını mülâzemet/matlab defterine kaydettirmeleri gerekirdi. Medreseden mezun olduktan sonra bir göreve ilk defa tayin oluncaya kadar geçen süreye mülâzemet dendiği gibi, bir memurun bir görevden başka bir göreve geçerken beklediği süre için de aynı tabir kullanılmıştır. Genel olarak Osmanlı sisteminde ilmiye, seyfiye ve kalemîye denilen idarî/bürokratik yapılanmada memuriyetler belirli süreler için verilirdi. Bu süreyi dolduran görevli mâzûl sayılır ve yeni bir görev için İstanbul'a gelir, bir iki yıl kadar, bazen daha uzun bir müddet beklerdi. Böylece bir ilmiye mensubu meslek hayatı boyunca birkaç defa mülâzemet dönemi geçirirdi. Mülâzemet usulü bazı değişikliklere uğrayarak devam etmiş ve

---

⁵⁷⁴ Mehmet İspirli, "Dânişmend", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/464.

Tanzimat döneminde memuriyet sisteminin değişmesiyle ortadan kalkmıştır.⁵⁷⁵

İstihdam Alanları

Medreseden mezun olanlar Osmanlı devlet teşkilatının birçok farklı sahasında görev almışlardır. Adlî, idarî, ilmî, dînî ve askeri sahalar medrese mezunlarının başlıca istihdam alanlarıydı. Medrese mezunlarının en önemli atama alanlarının başında *müderrislik* geliyordu. Mülâzemat sistemiyle önce yirmili medreseye tayin olur, daha sonra otuzlu ve kırklı medreselere yükselebilir, kadılık hatta şeyhülislamlığa kadar terfi edebilirdi.⁵⁷⁶

Medrese tahsilinden sonra mülazemetle mezunlar en alt seviyedeki *kadılık* görevlerine atanabilmekteydiler. 20 akçeyle başlayan kadılar, kazaya ayrıldıklarında maaşları 45 akçeye yükselirdi. Anadolu ve Rumeli kadiaskerlikleri ve şeyhülislamlığa kadar yükselebilen kadılar, isterse müftiliğe veya müderrisliğe de geçebilmekteydiler.

Medrese mezunlarının atanabildiği görevlerden birisi de *müftilik*ti. Önceleri müftî, müderris ve kadıyı aynı kişi temsil ederken sonraları bu görevler ayrılmıştır. Aynı şekilde kaza, sancak ve eyaletleri tek kişi idare ederken daha sonra bu görevler ayrılarak üç ayrı göreve dönüşmüştür. Diğer görevlerde olduğu gibi müftîler de isterse müderrislik, kadılık hatta oradan da şeyhülislamlığa kadar yükselebiliyorlardı.⁵⁷⁷

Dâruşşifa ve dâruttıb talebeleri tedrislerini bitirdikten sonra, burada hem *tabip* olarak hasta tedavi edebiliyor hem de müderris olarak eğitim verebiliyorlardı. Ayrıca tabibler bu kurumlar dışında kendi muayenehanelerini de açabilme imkanlarına sahiptiler.

Medrese mezunlarının bir diğer istihdam alanı *imamlık*, *müezzinlik*, *vaizlik* gibi din hizmetleriydi. Bu görevlere öncelikle dâru'lkurra mezunları atanırdı. Bazen de diğer medreselerden atandığı olurdu. Bütün bu görevler dışında *defterdarlık*,

⁵⁷⁵ Mehmet İşpirli, “Mülâzemet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/536-537.

⁵⁷⁶ Fatih Sultan Mehmet, *Kanunname-i Âli Osman (Fatih Kanunnamesi)*, haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Kitabevi, 2003), 11.

⁵⁷⁷ Baltacı, XV ve XVI. Yüzyılda Osmanlı Medreseleri, c. I, 143.

nişancılık, askeri hizmetler, müfettişlik, sıbyan mekteplerine muallimlik gibi birçok görev medreselerin istihdam alanına girmekteydi.

Medrese Sisteminde Bozulmalar

İbni Haldun İlm-i Umrân'ını genişçe anlattığı önemli eseri Mukaddime'sinde devletlerin de insanlar gibi bir ömrü olduğunu, doğduklarını, büyüdüklerini ve zayıflayıp ömrünü yitirdiklerini anlatır.⁵⁷⁸ Devletler elbette kurumlardan oluşur ve o kurumların gücü devletin gücünü ortaya koyar. Kurumların zayıflaması, asli görevlerini yerine getirmede zorluklar çekmesi ve nitelik sorunu yaşaması devlette de çözümleri beraberinde getirir. Nihayetinde devlet bir organizasyondur. Bu organizasyonun en önemli parçalarından biri de eğitim sistemi ve eğitim kurumlarıdır. Osmanlı devlet sisteminin, genel eğitim kurumları olan medreselerle ilişkilerini de böyle değerlendirmek lazımdır.

Osmanlı'da 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıla ait bazı risale ve eserlerde genelde devlet özelde de ilmiye ve medresedeki bozulmalara işaret edilmektedir. Koçibey, Kâtip Çelebi, Gelibolulu Mustafa Ali bu alanlardaki problemlere dikkat çekmiş önemli bazı isimlerdir. Koçibey risalesinde ilim yolunun fevkalade bozulduğundan, mevki ve itibar kaybindan bahsederken;⁵⁷⁹ Mustafa Ali medreselerde bozulan eğitim düzeninden, müderris kalitesinin düşmesinden, iltimas ve rüşvetin bu kurumlara girdiğinden bahsetmiştir.⁵⁸⁰ Kâtip Çelebi ise akli ilimler yanında, kelam (Hâşiye-i Tecrid ve Şerhi Mevâkıf) gibi derslerin "felsefiyyattandır" denilerek Fatih'ten sonra zamanla kaldırıldığından şikâyet etmektedir.⁵⁸¹ İfade edilen bu sorunlar içerisinde özellikle liyakat ve iltimas sorunu devletin diğer kurumlarını da ilgilendiren temel mesele olup, medreselerin yetiştirdiği personelin yine devlette görev alması, sorunu genele yaymıştır. Medrese sisteminde

⁵⁷⁸ İbni Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: İmaj, 2004), c. I, 241.

⁵⁷⁹ Koçibey, *Koçibey Risalesi*, haz. Zuhuri Danışman (Ankara: Devlet Kitapları, ts.), 27.

⁵⁸⁰ Gelibolulu Mustafa Ali, *Nushatü's-Selâtîn*, haz. Faris Çerçi (İstanbul: Büyüyen Ay, 2015), 55.

⁵⁸¹ Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hakk*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008), 37.

bozulmalara sebep olan faktörler maddeler halinde ayrıntılı olarak aşağıda ele alınmıştır.

1. İmparatorlukların genel bir yönetim özelliği merkeziyetçi bir yapıda olmalarıdır. Bu haliyle ülke toprakları belirli bir merkezden idare edilirken aynı zamanda ilim, sanat ve teknik vs. konularda en iyi, en nitelikli örneklerin merkezde veya merkeze yakın yerlerde konumlanması sağlanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde de durum bu şekilde cereyan etmiş, yönetimde merkeziyetçi yapı, ilim ve eğitimde iyi ve güçlü örneklerin merkez etrafında toplanmasına zemin hazırlamıştır. İznik, Bursa, Edirne ve son olarak İstanbul merkezli yönetim, en iyi medreselerin de bu merkezlerde toplanmasını sağlamıştır.

Bu durum devlet yönetimi açısından bir avantajmış gibi görünse de merkezden uzaklaştıkça diğer bölgelerin eğitim bakımından ihmal edilmesine zemin hazırlamıştır. İlim öğrenmeye hevesli ve yetenekli olmalarına rağmen birçok genç, merkezden uzakta olmaları nedeniyle ilimden uzak kalmışlardır. Taşrada var olan medreseler ise merkezdekilerle baş edecek durumda olmadığı gibi birçok bakımdan yetersizlikler yaşamışlardır. Ulemanın yetişmediği bölgeler ise ilim bakımından geri kalmışlardır. Taşrada durum böyleyken merkezde ise kimi zaman medreseye rağbet nedeniyle hem hoca yetersizliği hem de barınma sorunu yaşandığı dönemler olmuştur. Medreselerin merkezde toplanması Anadolu'nun bu konuda ihmal edilmesine neden olurken, ilimde rekabeti ve gelişmeyi durağanlaştırmıştır. Ayrıca ulema, bulunduğu makamı pekiştirmeye çalışarak merkezden ayrılmak istememiştir. Bu da hem kendileri hem de yakınları için haksız payeler peşine düşmelerine neden olmuştur.

2. Osmanlı saltanatla idare edilen bir yönetime sahip olması hasebiyle devlet sık sık saltanat kavgalarına maruz kalmıştır. Ayrıca 17. yüzyıldan sonra şehzadelerin devleti tanımadan başa gelmeleri, devlet içindeki dinamiklerin sık sık değişmesine neden olmuş, padişahın kararları etrafındaki sadrazam, vezirler ve şeyhülislam gibi kişilerden fazlaca etkilenir olmuştur. Hem saltanat kavgaları hem de devletin üst düzey erkanı arasındaki çekişmelerin ulema sınıfına olumsuz

yansımaları görülmüş, devletteki kutuplaşmalardan bu kurumlar da nasibini almıştır. Devletin son yüzyıllarında medrese mensuplarının da bu kavgalara taraf olması ilmiyede disiplinsizliğe neden olmuştur.

3. Osmanlı'da ilim adamları veya üst düzey askerlere başarılarından dolayı ve nüfuzunun getirdiği etkiyle sağlanan imtiyazlar sonraları devletin üstesinden gelemeyeceği olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Bireylere sağlanan bu imtiyazlar zamanla aşiret veya aile oligarşisine dönüşmüştür. Böylece imtiyazlı aileler hem medresede ulema arasında hem de devlette kök salıyordu. 1695'de şeyhülislamlık görevini icra eden Feyzullah Efendi bu görevi esnasında oğluna Sahn'da müderrislik vermiş, o da kendi oğullarından birini medresedeki eğitimlerini tamamlamadan 18 yaşında Bursa kadılığına, bir diğerini ise 10 yaşında Yenişehir kadılığına getirmişti.⁵⁸² Osmanlılarda ilk imtiyaz sahibi ailenin Molla Fenarî ailesi olduğu ifade edilir.⁵⁸³ Bunun dışında ilmiye teşkilatında yerleşik ulema yerini sağlama almak için veya riskten uzak durmak için hatır ve iltimas işlerine müsaade eder olmuş, bu kapılar bir defa açılınca da tekrar kapanması mümkün olmamıştır. Kanûnî'nin hocalarından Hayrettin Efendi'nin (ö.1543) çıkartmış olduğu *Hocazadeler Kanunu* da bir zadeğânlar sınıfının oluşmasına neden olduğu ileri sürülmüştür.⁵⁸⁴ Bu kanunla padişah hocalarının çocuklarının ilk anda Dâhil (ellili) medreselerine tayin edilmeleri bir uygulama haline gelmiştir. Daha sonraları ise mevâlî denen, yüksek mertebedeki kadıların ve ulemanın çocukları da bu uygulamaya dahil edilmiştir.⁵⁸⁵

4. Merkezde idarenin bozulması yerelde de birtakım bozulmalara sebep olmuş, vergiler ağırlaştırılınca bir takım bozguncu ve isyancı faaliyetler ortaya çıkmıştır. Medreseler de ister istemez bu durumdan etkilenmiştir. Yerelde geçim derdi

⁵⁸² Hüseyin Atay, "Medreselerin Gerilemesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/ (1981), 36.

⁵⁸³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, 72.

⁵⁸⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, 148.

⁵⁸⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, 148; Baltacı, XV ve XVI. Yüzyılda Osmanlı Medreseleri, 1/ 26.

ve vergilerle uğraşmak istemeyen bazı gençler, medreseleri yol tutarak barınma ihtiyaçlarının karşılandığı medreselere talebe olmaya yönelmişlerdir. Ancak medreseler bir süre sonra bu barınma ihtiyacını ve yükünü karşılayamaz duruma gelmişlerdir. Anadolu'da başıboş levent, sekban ve çiftbozanların çıkardığı isyanlar kimi medrese öğrencilerinin katılmasıyla genişlemiştir. Aslında medrese öğrencileri bu isyanlara alet edilmiştir. Kimi zaman da devleti temsil eden kadılar ve sancakbeyleri gibi idarecilerin bu ayaklanmaları teşvik ettiği görülür. Ekonomik nedenlerden dolayı huzursuzluk yaşayan talebeler medrese dışına çekilerek devlete karşı oluşturulan isyanın bir parçası haline getirilmek istenmiştir. Neticede kısmen başarılı da olunmuştur. Talebelerin bu durumu asıl görevi ülkesine faydalı ve ahlaklı talebeler yetiştirmek olan medrese düzenine, bir başka noktadan darbe vurmuştur. Hal böyle olunca medrese, bir parça daha nitelik kaybı yaşamış oluyordu.

5. Medreselerdeki nitelik kaybının bir diğer sebebi dil sorunuymdu. Medreselerde ilim dili Arapçaydı. Ağırlıklı olarak dînî bir eğitim olması, temelde Kur'an ve hadislerin Arapça oluşu ilim dilinin de Arapça'ya dönmesine sebep olmuştu. İslam medeniyetinin olduğu topraklarda bu gelenek bu şekilde sürmüş Osmanlı da bunu böyle devam ettirmiştir. Ancak bir memlekette ana dilin dışında bir dilin, eğitim dili olmasının birtakım zorlukları ve olumsuzlukları vardır. Eğitim dilinin ana dil olması, dili ve dile bağlı kültürü geliştirmenin en önemli gerekliliklerinden birisidir. Bunun aksi olduğunda eğitim dilini öğrenmek, onu geliştirmek o dilde uygulamalı veya kuramsal çalışmalar yapıp eserler ortaya koymak kolay bir mesele değildir. Anadil dışında eğitim bireysel bir mesele olduğu zaman kişilerin kendi gayretleriyle aşabileceği bir sorun olabilir. Ancak bir sistem meselesi olduğu zaman bu aşılması zor bir soruna dönüşebilmektedir. Arapça öğretimindeki bu temel soruna, bugün de imam hatip liseleri ve ilahiyat fakültelerinde yaşadığımız gibi yöntem, materyal ve usul sorunları da eklenince, medreselerde bir dil sorunu ortaya çıkmış, neticede sorun aşılamadığı için Arapça öğrenmek bir araç iken amaç haline dönüşmüştür.

6. Medreselerdeki nitelik kaybının sebeplerinden biri de dînî ilimlerle aklî ilimler arasındaki ayrımın zamanla artması ve medreselerin son dönemlerine kadar bunun programlara yansımalarıdır. Bu yaklaşım tarzı bazı şeyhülislamların ve kadıların etkisiyle hızlanarak aklî ve müspet ilimler programdan çıkarılmıştır. Okutulması dinen uygun görülmeyen derslerden biri de felsefeydi. Felsefe, *Hikmet* adıyla 16. yüzyılın sonlarına kadar medreselerde yer almış, Molla Fenâri, Ali Kuşçu, İbni Kemal ve Kınalızâde'nin eserleri de ders kitabı olarak okutulmuştur. Ancak sonraları İslam inancına aykırı olduğu gerekçesiyle müspet ilimlerle birlikte felsefe içerikli dersler de kaldırılmıştır. Osmanlı'da dînî-politik bir hareket olarak bu dönemde ortaya çıkan Kadızâdelilerin -IV. Mehmet'inde danışmanı olarak sarayda görev yapan- lideri Kadızâde Mehmet Efendi, mantık ve felsefe ile uğraşanları imanlı bile saymamıştır. Hatta bu ilimlerden uzak durmak bir muhafazakarlık göstergesi haline gelmiştir.⁵⁸⁶

Medresedeki dînî ilimlerle diğer ilimler arasındaki ayrım müderrislerin eserlerinde de kendini göstermiştir. 1470 ile 1603 yılları arasında Sahn medreselerinde müderrislik yapan 290 hocadan 118'si yaklaşık 520 eser ortaya koymuştur. Bu eserlerin ancak 20'si aklî ilimlerle ilgilidir. 1603-1730 yılları arasında ise bu ilimlere ait telif bir esere rastlanmamıştır. Yalnızca iki şerh mevcuttur. Aynı dönemlerde dinî ilimlerde verilen eserler ise kahir ekseriyetle şerhlerden oluşmaktadır. Sonraki dönemlerde şerhlerin sayısında da belirgin azalmalar olduğu fark edilmektedir.⁵⁸⁷

Özetle 17. yüzyıldan sonra fıkhnın din ve şeriatle özdeş hale gelmesi, fıkhnı öğrenmekle dinin tamam sayılması diğer ilimlerin medreselerdeki yeri ve etkisini azaltmıştır. Felsefî ve kelâmî ilimlerin medresede ikinci planda yer alması ve daha sonra da uzun süre programlarda yer bulamaması şüphesiz bu ilimlerin gelişimini etkileyerek mezkûr alanlarda yeterli miktarda alimin yetişmesine engel olmuştur. Hatta bu

⁵⁸⁶ Enver Demirpolat, "Osmanlılarda Felsefenin Serüveni", *Fırat İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2009), 113.

⁵⁸⁷ Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003), 378-380.

durumun etkileri günümüze kadar yansıyarak yakın dönem Türk ilim ve fikir hayatını da olumsuz etkilemiştir.⁵⁸⁸

7. Medreselerdeki önemli sorunlardan biri de müderrislerin ve öğrencilerin devam problemiydi. Müderrisler kimi zaman aylarca medreseye uğramazdı. Tabi müderrisin devamsızlığı öğrencileri de etkileyerek onları devamsızlığa ve disiplinsizliğe sevk ederdi. Osmanlı'nın son döneminde kimi zaman müderrisler kimi zaman öğrenciler kimi zamanda her ikisi yaşanan savaşlar nedeniyle medreseye devam edememiştir. Ancak bunun dışında devamsızlık yapan müderrislerin bu davranışlarındaki asıl sebepler; bulundukları makama hak etmeden gelişleri, ders vermedeki yetersizlikleri, başkasının yardımıyla gelerek korunmaları nedeniyle bulundukları makama karşı sorumluluk hissetmemeleridir. Mevkilerin rüşvetle veya hamilikle elde edilip korunması, o mevkilerde haddinden fazla insan olması, talebelerde gelecek düşüncesiyle medreseye olan rağbeti azaltmıştır. Bütün bu nedenler medreselerin içi boşalan kurumlara dönüşmesine zemin hazırlamıştır.⁵⁸⁹

Medreselerin Son Dönemi ve Islah Faaliyetleri

Osmanlı Devleti 18. yüzyılda özellikle savaşlarda alınan yenilgilerin etkisiyle bazı yenileşme hareketlerine girişmiştir. İlk yenileşme hareketleri öncelikle askeri eğitim alanında gerçekleşerek mühendishaneler açılmıştır. Böylece Osmanlı bir yenileşme sürecine girmiş oluyordu. Özellikle II. Mahmut döneminde açılan rüştiyeler daha sonra açılan idadilerle birlikte, halihazırda süren bir eğitim mekanizmasına yeni ve farklı olan *mektep sistemi* dahil edilmiş oluyordu. Dolayısıyla bu yeni modelle birlikte eğitim iki kola ayrılmıştı. Tanzimat ve Islahat Fermanı daha sonrasında Meşrutiyet dönemlerinde eğitimle ilgili alınan kararlar Osmanlı'nın son dönem eğitim politikalarını ortaya koyan bir manzara sunar. Aslında Tanzimat ve Islahat fermanları yeni okullar ve yabancılarla ilgili bazı haklar ve düzenlemeleri içeriyor, medreselerle ilgili doğrudan bir düzenleme getirmiyordu.

⁵⁸⁸ Yazıcıoğlu, "XV ve XVI Yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinde Kelam Öğretimi", 283.

⁵⁸⁹ Atay, "Medreselerin Gerilemesi", 40.

Tanzimat dönemiyle birlikte gerçekleşen bu çabalar eğitimdeki sorunları tam olarak çözmekten uzaktı. Bunun gerçek nedeni, yenileşmenin ve yapılan düzenlemelerin geleneksel ve kökleşmiş eğitim kurumu olan medreseyle buluşamaması, bu nedenle bütüncül çözümler ortaya koyulamayıydı. Aslında III. Selim, II. Mahmut hatta II. Abdülhamit gibi ilgili dönem sultanları da bu durumu görmüşlerdir. Ancak büyük bir devlet ve büyük bir bürokrasi olan fakat işlerin ekonomik, siyasi ve askeri olarak kötüye gittiği bu dönemlerde, bürokrasinin ağır bir parçası olan medreselerde köklü bir değişim yapabilmek ya da onları tümüyle kaldırmak çok da kolay bir iş olarak gözükmüyordu.

Yukarıda bahsedildiği gibi 17. yüzyıldan itibaren birçok risale, rapor ve görüş medreselerde bir ıslah, bir düzenleme yapılması gerektiğine ısrarla vurgu yapıyordu. Bunlardan sonuncusu sayılabilecek girişim ise 1867 yılında 15 müderristen oluşan bir heyetin hazırladığı medreseler için ıslah raporudur. Raporda medreselerin ıslahının ancak Sahn ve Süleymaniye'deki kuruluş asıllarına dönmekle mümkün olabileceği belirtilir. Ayrıca bu raporda derslerin öncelikleri belirtilerek 20 yılı aşabilen medrese öğretiminin en fazla 14 yılda tamamlanması gerektiği ifade edilir.⁵⁹⁰ Medreselerin ıslahı yönünde birçok fikir oluşmuş olduğu gibi medreselerin ıslahının mümkün olmadığını, yapılsa bile bu haliyle ıslah edilmesinin bir işe yaramayacağını, aslında bu zihniyeti değiştirmek gerektiğini de savunanlar da olmuştur.

Medreselerin Islahına Yönelik Nizamnameler

1. Medârisi İlmiye Nizamnamesi

Bazı kaynaklara göre medreselerde ıslah faaliyeti 1909 yılında Fatih medresesinde başladığı olduğu ifade edilmiş olsa da⁵⁹¹ bu konuda atılan ilk resmi adım 1910 yılında yayınlanan *Medârisi İlmiye Nizamnamesi*dir. 48 maddeden oluşan nizamnameye göre her bir öğretim yılı 9 aydan oluşarak eğitimin toplam 12 yılda tamamlanması öngörülmüştür. Medresedeki yaş durumu ise 15-35 olarak sınırlandırılmıştır.

⁵⁹⁰ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 246.

⁵⁹¹ Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 1-2/122-125.

Nizamname ile yıllarca dine aykırı diye müfredata konulmayan Hesap, Cebir, Kimya, Kozmoloji, Hey'et gibi derslerle; Tarih, Coğrafya gibi dersler tekrar programa konulmuştur. Nizamnamenin medreselere getirdiği en önemli yenilik buydu.⁵⁹²

Medreselerin ıslahı kapsamında yeni medreselerin kurulduğunu da görmekteyiz. Bu kapsamda 1912 yılında *Medresetü'l-Vâizin* ve 1913 yılında kurulan *Medresetü'l-Eimmei ve'l-Hutebâ* gibi kurumlar bundan sonraki süreçte vaiz, imam-hatip ve müezzin gibi din görevlisi ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulmuştur. *Medresetü'l-Vâizîn*'in programı, dînî ilimler yanında fen ve kültür dersleri hatta jimnastik gibi beden eğitime yönelik bir ders çeşitliliğiyle oluşturulmuştur. *Medresetü'l-Eimmei ve'l-Hutebâ* ise bugünkü imam hatip okullarının ilk örneği olarak kabul edilmektedir. *Medresetü'l-Vâizin* ve *Medresetü'l-Eimmei ve'l-Hutebâ* 1919 yılında *Medresetü'l-İrşad* adı altında birleştirilmiştir.⁵⁹³

2. İslah-ı Medâris Nizamnamesi

Medreselerin ıslahı yönünde bir diğer adım 1914'te hem Şeriyye ve Evkaf Nazırlığı hem de şeyhülislamlık görevini bir arada icra eden Mustafa Hayri Efendi'nin etkisiyle çıkarılan *İslah-ı Medâris Nizamnamesi*'dir. Bu nizamnameye göre İstanbul'daki medreseler *Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye* adıyla tek çatı altında toplanmıştır. Medrese her biri 4 yıllık 3 ana kısımdan oluşuyordu: Tâlî Kısmı Evvel, Tâlî Kısmı Sâni ve Kısmı Âlî. İstanbul'un farklı semtlerindeki medreselerin her biri farklı sınıfa tahsis edildi.⁵⁹⁴ Bu nizamnameyle Mustafa Hayri Efendi, medresenin mektep karşısındaki ilmi gücünü kuvvetlendirmeyi amaçladığını ifade etmiştir.⁵⁹⁵ Hatta bu amaçla Farsça, Hıfzıssıhha, Terbiye-i Bedeniyye, Felsefe,

⁵⁹² Atay, *Osmanlılar'da Yüksek Din Eğitimi: Medrese Programları, İcazetnâmeler Islahat Hareketleri*, 224; Mustafa Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi* (İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2011), 54.

⁵⁹³ İşpirli, "Medrese", 28/332.

⁵⁹⁴ Mübahat Kütükoğlu, "Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınevi, 1993), 8/507.

⁵⁹⁵ Atay, *Osmanlılar'da Yüksek Din Eğitimi: Medrese Programları, İcazetnâmeler Islahat Hareketleri*, 260.

Mantık, Yabancı Diller (Almanca, İngilizce, Fransızca), Maliye, Hikmet-i Tabiiyye, İlm-i İctimai gibi daha önce olmayan birçok ders programa yerleştirilmiştir.⁵⁹⁶

Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye üstünde ihtisas medresesi olarak 1915 yılında *Medreset'ül-Mütehassısîn* açılmıştır. Tefsir-Hadis-Fıkıh, Kelam-Tasavvuf ve Felsefe şeklinde 3 şube halinde olarak açılmıştır.⁵⁹⁷

Ayrıca yine 1914 yılında hat sanatını öğretmek maksadıyla İslam dünyasında ilk kez *Medresetü'l-Hattatîn* adıyla bir hat medresesi açılmıştır. Osmanlı'da özel bir öneme sahip olan hat sanatının geliştirilmesi amacıyla oluşturulan bu kurum yine Mustafa Hayri Efendi'nin teşvikiyle açılmıştır.⁵⁹⁸

3. *Medârisi İlmiyye Hakkında Kanun*

Mustafa Hayri Efendi'nin görevden ayrılmasıyla 1916 yılında göreve gelen Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, medreselere yönelik bu kanunu 1917'de yürürlüğe koymuştur. Kanunla daha önceki nizamnameyle oluşturulan Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye devam etmekle birlikte bazı hususlarda düzenlemeler yapılmış, yeni medrese açma yetkisinin meşihata ait olduğu belirtilmiştir. Medreseler önceki sistemden -3'er yıllık- İbtidâi Hariç, İbtidâi Dâhil ve Sahn sistemine dönmüştür. Ayrıca bu kanuna göre *Medreset'ül-Mütehassısîn* yerine ihtisas medresesi olarak 3 yıllık *Medrese-i Süleymaniye* açılmıştır.⁵⁹⁹

4. 1921 *Medârisi İlmiye Nizamnamesi*

1921 Mart'ında TBMM tarafından *Medârisi İlmiye Nizamnamesi* kabul edilmiştir. TBMM Başkanı olarak Mustafa Kemal'in de imzasını taşıyan bu nizamnameye göre İstanbul'daki Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye medreseleri tanınmakla birlikte, nizamname Anadolu'daki medreselerin ıslahına mütealliktir. Bu medreseler Ankara'daki hükümete bağlıdır. Nizamnamenin gerekçesinde TBMM'nin etkisi altındaki topraklarda halkın din görevlisi ihtiyacını karşılamak olduğu

⁵⁹⁶ Baltacı, XV ve XVI. Yüzyılda Osmanlı Medreseleri, 1/91-92.

⁵⁹⁷ Nesimi Yazıcı, "Osmanlı'nın Son Döneminde Din Görevlisi Yetiştirme Çabaları Üzerine Bazı Gözlemler", *Diyanet Dergisi* 27/4 (1991), 73.

⁵⁹⁸ Baltacı, XV ve XVI. Yüzyılda Osmanlı Medreseleri, c. I, 99.

⁵⁹⁹ Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 65.

belirtilmiştir. Programda dînî dersler yanında mekteplerde yer alan bazı müspet ilimlere ait dersler ile kültür dersleri de yer almıştır.⁶⁰⁰

Sonuç

Medreselerin son döneminde oluşturulan nizamnamelerle medreselerde yapılan düzenlemeler ve yeni kurulan medreseler, medrese zihniyetinde bir değişim ve dönüşüm olduğunu göstermektedir. Gerek Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye gerekse Medresetü'l-Mütehassısîn ve diğer medreseler, medrese sistemine katkısı olması için oluşturulmuş kurumlardır. Medrese programları dînî bir müfredattan çıkıp fen ve sosyal derslerin hatta beden eğitimi, jimnastik gibi derslerin işlendiği bir program çeşitliliğine dönmüştür. Ayrıca bazı medreselerde dil derslerinin de okutulduğunu görmekteyiz. Ayrıca bu ıslah faaliyetlerinin önemli bir yönü de ihtisaslaşmaya verilen önem dolayısıyla ihtisas medreselerinin sayısı ve çeşidinin artırılmış olmasıdır. Böylece medreseler dersler ve program çeşitliliğiyle aslında nezaret okulları olan mekteplere de yaklaşmıştır.

Osmanlı köklü eğitim kurumları olan medreselerde değişim ve dönüşümü ancak 20. yüzyıla girdiğinde gerçekleştirmeye çalışmıştır. Ancak devletin ve toplumun içinde bulunduğu durum nedeniyle bu düzenlemelerden yeterli sonuçlar alınamamıştır. Bu değişim ve dönüşümlerin neticelerini görebilmek için yeterli zamana da sahip olunamamıştır. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte bu kadim eğitim kurumları, yeni devlet düzeninde kendine yer bulamamış ve yerini okullara bırakmıştır.

Kaynakça

- Abdizade Hüseyin Hüsameddin. *Amasya Tarihi*. Ankara: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 1986.
- Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih*. İstanbul, 1309.
- Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*. İstanbul: Kültür Koleji Yayınları, 1994.

⁶⁰⁰ Öcal, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi, 66-70.

- Atay, Hüseyin. “İslam’da Öğretim”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/ (1978), 1-29.
- Atay, Hüseyin. “Medreselerin Gerilemesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/ (1981), 15-56.
- Atay, Hüseyin. *Osmanlılar’da Yüksek Din Eğitimi: Medrese Programları, İcazetnâmeler Islahat Hareketleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983.
- Aydın, İbrahim Hakkı. “Molla Fenârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/245-247. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Baltacı, Cahit. *XV ve XVI. Yüzyılda Osmanlı Medreseleri*. 2 Cilt. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2005.
- Bilgin, Beyza. *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*. Ankara: Gün yayıncılık, 1998.
- Boumrane, Chikh. “İslam Tarihinde Eğitim Öğretim Kurumları”. çev. Nesimi Yazıcı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/ (1988), 279-285.
- Bozkurt, Nebi. “Dârülkurrâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/543-545. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çelebi, Ahmed. *İslam’da Eğitim Öğretim Tarihi*. çev. Ali Yardım. Damla Yayınevi, 1983.
- Demirpolat, Enver. “Osmanlılarda Felsefenin Serüveni”. *Fırat İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2009), 105-118.
- Ergin, Osman Nuri. *Türk Maarif Tarihi*. Eser Matbaası, 1977.
- Evliya Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. çev. S. A. Kahraman Y. Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Fatih Sultan Mehmet. *Kanunname-i Âli Osman (Fatih Kanunnamesi)*. çev. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Kitabevi, 2003.
- Gelibolulu Mustafa Ali. *Nushatü’s-Selâtin*. çev. Faris Çerçi. İstanbul: Büyüyen Ay, 2015.
- Gözütok, Şakir. *İslam’ın Altın Çağında İlim*. İstanbul: Nesil Yayıncılık, 2012.

- Hızlı, Mefail. “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008).
- İbn Haldun. *Mukaddime*. çev. Halil Kendir. 2 Cilt. Ankara: İmaj, 2004.
- İhsanoğlu, Ekmelettin. “Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu”. *Belleten* 66/247 (2002), 849-904.
- İşpirli, Mehmet. “Danişmend”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/464-465. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- İşpirli, Mehmet. “Dersiâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/185-186. İstanbul: TDV, 1994.
- İşpirli, Mehmet. “Medrese”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/327-333. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- İşpirli, Mehmet. “Mülâzemet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/536-537. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Kâtîp Çelebi. *Mizânü'l-Hak*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008.
- Kaya, Mahmut. “Darulhikme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/537-538. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kazıcı, Ziya. *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1995.
- Kazıcı, Ziya. *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*. İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2004.
- Koçibey. *Koçibey Risalesi*. çev. Zuhuri Danışman. Ankara: Devlet Kitapları, trs.
- Kütükoğlu, Mübahat. “Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/507-508. İstanbul: TDV Yayınevi, 1993.
- Makdisi, George. *İslam'ın Klasik Çağında ve Hristiyan Batı'da Beşeri Bilimler*. çev. Tuncay Başoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.
- Öcal, Mustafa. *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*. İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2011.
- Tanman M. Baha. “Dârulhadis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/532-533. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Unan, Fahri. *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

- Uzun, Mustafa. “Ezher”. 12/53-58. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Vakıflar Umum Müdürlüğü. *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1938.
- Yazıcı, Nesimi. “Osmanlı’nın Son Döneminde Din Görevlisi Yetiştirme Çabaları Üzerine Bazı Gözlemler”. *Diyanet Dergisi* 27/4 (1991), 55-123.
- Yazıcıoğlu, M. Sait. “XV ve XVI Yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinde Kelam Öğretimi”. *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi* 4 (1980), 273-283.
- Yerkazan, Hasan. “Amasya Dârü’l-Hadîsleri”. *Uluslararası Amasya Sempozyumu: Tarih-Dil-Kültür-Edebiyat*. ed. M. Fatih Köksal vd. 2/1403-1420. Ankara: Kibatek Yayınları, 2017.
- “Süleymaniye Vakfiyesi”. Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1962. Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı.